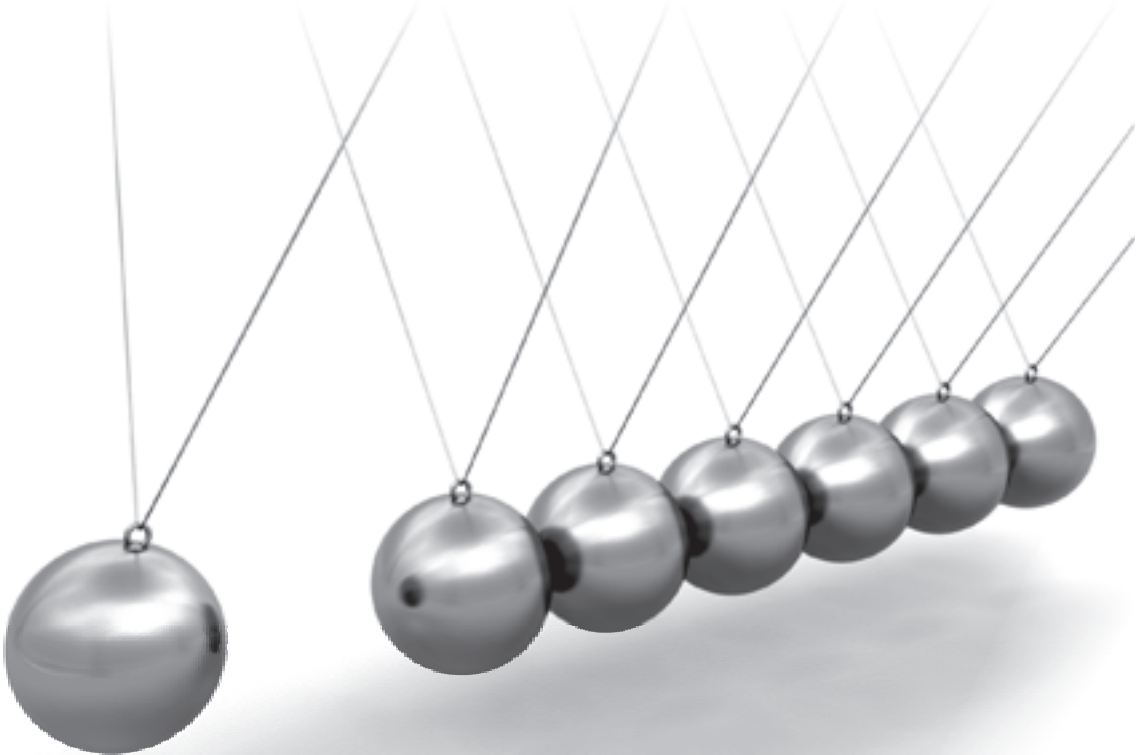

Сузбијање епидемија у нововековној Србији: институционални оквири и практични домети

Сузана Рајић (уредница)

1838

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Филозофски факултет, Универзитет у Београду | 2021

1838

C

**узбијање
епидемија у
нововековној Србији:
институционални оквири
и практични домети**

Зборник радова

Сузана Рајић (уредница)

Едиција *Човек и друштво у време кризе*

*Сузбијање епидемија у нововековној Србији:
институционални оквири и практични домети*
Зборник радова
Сузана Рајић (уредница)
Београд 2021.

Издавач

Универзитет у Београду – Филозофски факултет
Чика Љубина 18–20, Београд 11000, Србија
www.f.bg.ac.rs

За издавача

Проф. др Миомир Деспотовић,
декан Филозофског факултета

Рецензенти

Проф. др Радош Љушић,
редовни професор у пензији
Проф. др Дејан Микавица,
Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду
Проф. др Славиша Недељковић,
Филозофски факултет Универзитета у Нишу

Лектор

Јелена Лутров

Дизајн корица

Ивана Зорановић

Припрема за штампу

Досије студио, Београд

Штампа

ЈП Службени гласник, Београд

Тираж

200

ISBN 978-86-6427-181-3

Овај зборник је настао у оквиру научноистраживачког пројекта
Човек и друштво у време кризе, који финансира
Филозофски факултет Универзитета у Београду.

САДРЖАЈ

- 7 | *Сузана Рајић*
Предговор
- 11 | *Урош Шешум*
Епидемије куге, колере и тифуса 1707–1837.
и њихов утицај на стварање и изградњу
модерне српске државе
- 25 | *Данијел Раговић*
Карло Пацек и његов допринос развоју здравствене
заштите у Кнежевини Србији (1833–1842)
- 41 | *Александар М. Савић*
Карантини у Кнежевини Србији (1839–1858)
- 55 | *Милош Јајогић*
Погранична санитарна заштита у Србији
средином 19. века
- 67 | *Сузана Рајић*
Први закон о заштити здравља становништва
у Краљевини Србији
- 85 | *Чедомир Анђић*
Епидемије у Србији и Црној Гори
током Првог светског рата
- 99 | *Мирослав Радивојевић*
Руска сведочанства о епидемији тифуса
у Србији 1914/1915. године
- 111 | *Данко Леовац*
Вакцинација у Србији 19. века
– између законских оквира и примене

Мирослав Радивојевић*

РУСКА СВЕДОЧАНСТВА О ЕПИДЕМИЈИ ТИФУСА У СРБИЈИ 1914/1915. ГОДИНЕ

Апстракт: У раду ће бити представљена гледишта посматрача из Русије о разлозима избијања, ширењу епидемије тифуса и тешком стању у коме се нашла њихова мала савезница, крајем 1914. и током прве половине 1915. године. Поред званичних представника, у њему су обухваћена сведочанства руских лекара. Чланак се ослања на објављене и необјављене документе српске и руске провенијенције, сећања савременика и расположиву литературу о наведеном питању.

Кључне речи: Први светски рат, Србија, Русија, тифус, епидемија

Краљевина Србија, после исцрпљујућих балканских ратова (1912–1913), нашла се 1914. у вртлогу светског сукоба, наспрам далеко моћнијег противника, државе која је припадала групи великих сила – Аустро-Угарске. У тој неравноправној борби није поклекла. Напротив, током целе прве године рата Србија је одржала Балкански фронт. Значајне успехе на бојном пољу, посебно Колубарској бици (16. новембар – 15. децембар), пратио је велики број заробљених непријатељских војника. Избијању епидемије тифуса погодновало је, управо, њихово мешање са масом избеглица из ратом погођених крајева. То, међутим, није представљао једини узрок појаве заразе. У војскама, заузетим операцијама, нису постојали основни хигијенски услови. Уз то, побеђени непријатељ оставио је иза себе загађена насеља, незакопане лешеве војника, убијеног становништва и стоке, те рањенике и болнице у запуштеном стању. Постојало је много предуслова, а присуство масе људи, збијених на релативно малом простору, довело је до брзог ширења заразе. Србији је предстојала још једна важна битка. Овог пута против, за голо око, невидљивог непријатеља.

* Мирослав Радивојевић, научни сарадник, Филозофски факултет, Универзитет у Београду, email адреса: miroslav.radivojevic@f.bg.ac.rs, mirrad88@gmail.com.

Епидемија тифуса (у три вида: пегави, трбушни и повратни) трајала је од децембра 1914. до маја 1915. године, са врхунцем заразног таласа у фебруару и марту. Како нема прецизне статистике, предвиђања о преминулима варирају између 85.000 и 210.000 људи, од тога 30–35 хиљада војника и четвртине до трећине укупног персонала лекара, који је бројао око 600 људи. Претпоставља се да је оболело између 400.000 и милион српских грађана. Концентрација великог броја рањеника у болницама, после недавно завршене битке, непосредно уз заражене од тифуса; преноћишта начичкана избеглицама; слободан саобраћај и велики број путника на железници; као и заједнички транспорти болесних и рањених без дезинфекције кола – узроковали су да зараза букне у неочекиваним размерама. Томе је допринела и околност да српски лекари у почетку нису знали да је преносилац пегавог и повратног тифуса бела ваш. У коштац са епидемијом Србија је, и иначе, ушла са недовољно медицинског особља, материјалне и санитетске спреме. Зато је кључну улогу у сузбијању епидемије тифуса представљао долазак страних санитетских мисија и помоћ из савезничких и неутралних земаља (Антић & други, 2010; Видић, 2017; Вељковић, 2017; Игњатовић, 2017; Микић, Недок & Поповић, 2010; Микић & други, 2014, стр. 271–281; Митровић, 2004, стр. 158–162; Недок, 2010, 2017; Станојевић, 1924, стр. 38–46; Станојевић, 1992; Чеканац & други, 2010; Чукић, 2018).

* * *

Важно место у превазилажењу критичне здравствене ситуације имала је руска помоћ у људству, материјалу и новцу. Из Русије су почетком октобра 1914. пристигле прве две стране медицинске мисије у Србију. Уз организоване доласке, постојао је одређен број лекара и болничарки који су самоиницијативно допутовали и узели учешће у раду српске санитетске службе. Словенска царевина, такође, током прве године рата, заузимала је прво место у снабдевању Србије разним потребама, између осталог, санитетским и хигијенским материјалом. Избијање епидемије тифуса десило се непосредно по приспећу новог посланика Русије, Григорија Трубецког. На његову иницијативу образован је Комитет за пружање помоћи Србији и Црној Гори, при Императорској мисији у Нишу, преко кога је вршена координација рада болница, расподела новца и материјала. Истовремено, један од 14 сектора, на које је подељена земља по плану за побољшање епидемиолошке ситуације, припао је руским мисијама. Конкретно, радило се о широј области око ратне престонице, града

Ниша (ДАС, МИД ПО, р. 468, Ф. XXI, д. 1, 4; р. 469, Ф. XXI, д. 4, 260; ВА, П. 3, К. 87, Ф. III, 13/23, 42; ГАРФ, Р5942, Оп. 4, ед. хр. 1, 19 и об; ПСР II, бр. 81, 138, 151; Писмо доктора Сергеја Квинтијилановича Софотерова, стр. 877–879; Трубецки, 1994, стр. 101, 106, 108–110; Недок, 2009; Николић & Недок, 2014; Поповић, 1977, 131; Радивојевић, 2019, стр. 163–164, Шевцова, 2010, стр. 47–48, 52–57, 79–82, 89–93).

Кнез Трубецки је у званичним извештајима сликовито описивао „беспомоћну борбу Срба“ са епидемијом „свих видова тифуса“. Са заразом се суочио недовољан број лекара, њих 445, од којих су се неки већ разболели или умрли. На „слами и на поду ваљали су се они који умиру“, помешани са здравима и лешевима, јављао је претпостављенима крајем јануара 1915. године (РГВИА, Ф. 2000, Оп. 1, д. 3021, 170; Николић & Недок, стр. 330). Улицама су на путу ка заједничким гробницама свакодневно пролазила воловска кола, из којих су „стрчале руке и ноге“ преминулих, сећао се касније. Појаву епидемије у ратној престоници Србије објашњавао је огромним приливом избеглица и заробљеника, те лошим смештајним капацитетима у којима су се они нашли. У Нишу, који је пре рата имао око 23.000 становника, скупило се, по проценама руског посланика, 147.000 људи. О „скучености“ говорила је и чињеница да су „читаве породице најсиромашнијих спавале на улици“. Имајући све то у виду, није било „чудно“ што је „свом силином избила епидемија“, писао је Трубецки (1994, стр. 95–96, 102; МОЭИ, III/VI-2, бр. 698).

Руски војни изасланик, пуковник Виктор Артамонов, на другој страни, био је мишљења како су заразне болести донели непријатељи. Типичан официр, за разбуктавање епидемије оптужио је „радикалски устав“ и грађанску управу над територијом коју је подразумевао за војишну; резултат тињајућег сукоба војних и цивилних власти. Као главни узрок лошег стања он наводи недовољну снабдевеност војске храном, одећом и потребним хигијенским средствима. Поверљивим путем, преко начелника Обавештајног одељења Врховне команде српске војске, Драгутина Димитријевића Аписа, чуо је да се пројекат о хитном спровођењу санитарних мера у циљу спречавања епидемија, наводно, два месеца налазио на столу министра финансија Лазара Пачуа, који га је на крају одбио, због „недостатка средстава“. „Кафане су целу зиму пуне нерадника, а нема људства за чишћење улица од прљавштине“, под оправдањем да не постоји новца за ту сврху, обавештавао је Артамонов Трубецког, марта 1915. године. Погодно решење за њега било је увођење опсадног положаја, попут Француске, а добар пример налазио је у случају Битоља, где је војска, без мешања цивилних органа, брзо ограничила ширење тифуса (РГВИА, Ф. 16351, Оп. 1, д. 1, 2, 8об, 11–14об) .

Оба представника Русије критиковала су домаћина. Трубецки је сматрао како је прави тренутак за спровођење енергичних мера пропуштено, те Србија, без помоћи са стране, нема капацитета да савлада „критичан положај“ (РГВИА, Ф. 2000, Оп. 1, д. 3021, 170; Шевцова, 2010, стр. 46). Поред недостатка средстава за сузбијање заразе, апострофирао је „крајњи немар и алкавост Срба“. Заражени су излазили из карантина и „шеткали по вароши“. Избегавајући болнице, у којима је стопа смртности била огромна, појединци су скривали симптоме, те се зараза додатно ширила. Људи „изгубљена погледа“ тумарали су градом. О потпуном недостатку свести о тешкој болести сведочи да је жена посланика, кнегиња Трубецки, на улици случајно чула пролазнике, од којих је један казао свом саговорнику: „Добар дан, а и ви то имате пегавац“, да би потом обојица нормално наставила разговор (Трубецки, 1994, стр. 101–102; Николић & Недок, 2014).

Бриткије перо, ипак, имао је Артамонов. По његовим сазнањима, заражени су у Крагујевцу „лежали на поду, у слами, скучени, без постољине“. На 300 болесника долазио је један доктор. Било их је толико да су за смештај коришћене и оближње кафане, иако је у близини постојала за мало недовршена зграда окружне болнице. Артамонов је на ствари гледао пре свега са војностратешког гледишта. Почетком марта јављао је руском Генералном штабу да се санитарно стање код српских армија не побољшава, већ обратно, повећава се број оболелих, са високом стопом смртности. Будући да се у болницама налазило око 10.500 рањених и 27.500 болесних војника, ценио је да је око 20% активног састава привремено избачено из строја. Под оружјем, у том тренутку, по подацима српске Врховне команде, није се налазило више од 120.000 људи. Самим тим, због „неорганизованости“, „нерада“ и „непажње“ српских власти трпела је Русија, пошто је Аустро-Угарска могла слободно да пребаци и од 100.000 војника на Карпате, где су се тада водиле важне битке на Источном фронту (РГВИА, Ф. 2000, Оп. 1, д. 3021, 162; Ф. 16351, Оп. 1, д. 1, 2, 11–14об; Шевцова, 2010, стр. 45, 50–51).

Без обзира на строга запажања, званични представници најближег савезника нису остали равнодушни према судбини Србије. Трубецки је јануара и фебруара 1915. више пута апеловао за додатну потпору у санитетском материјалу и људству. „Они чекају ту помоћ од Русије“, тумачио је он, најпре, „јер нико као ми не прима к срцу њихове недаће“, а потом, и зато што се „француски и енглески лекари много теже споразумевају с болесницима и администрацијом“. Његова представка је, преко министра иностраних дела, нашла пут до цара Николаја II, који је на телеграм дописао „треба нечим помоћи“

(РГВИА, Ф. 2000, Оп. 1, д. 3021, 170; Николић & Недок, 2014, стр. 330; Шевцова, 2010, стр. 62–63). Уз званичне канале, Трубецки је преко жене протурио „позив у помоћ Србима“ у руску штампу и наишао на одјек, који је „превазишао“ сва његова очекивања. Кнегиња је „са свих страна била засута прилозима“ разних организација, друштава и појединаца. Многобројна лица јављала су се и изражавали жељу да „путују у Србију“ (Трубецки, 1994, стр. 96; ПСР II, бр. 103; Писарев, 1968, стр. 127–128; Поповић, 1977, стр. 132–134). Један од видова прикупљања помоћи била је организација „Српског дана“ широм Русије, „у корист наших верних и блиставих савезника“. Кнегиња Трубецки поменуту акцију спровела је 24. и 25. јануара у Москви, а под покровитељством велике кнегиње Јелене Петровне Романов (рођене Карађорђевић), у Петрограду и околини 6. фебруара 1915. године (ДАС, МИД ПО, р. 471, Ф. XXIII, д. 4, 212; РГВИА, Ф. 400, Оп. 21, д. 4180, 8–9; Москва-Србија, Белград-Россија, 2012, стр. 336–337; Шевцова, 2010, стр. 108).

На плими огромног интересовања, Комитет за помоћ Србији и Црној Гори успео је да организује долазак још две санитарне мисије, са преко 100 лекара, болничарки и медицинског особља. Свака од њих са собом је носила знатну количину материјала и опреме, те су чак формиран и „рендгенски кабинети“. Мисије су дочекане свечано и у присуству највиших званичника, побравши „неподељене симпатије“ (ДАС, МИД ПО, р. 468, Ф. XXI, д. 4, 244–245об, 252; р. 469, Ф. XXI, д. 4, 263–268 и об; р. 470, Ф. XXII, д. 3, 157–160; д. 4, 172, 203, 207, 228; Москва-Србија, Белград-Россија, 2012, стр. 338; ПСР II, бр. 255; Трубецки, 1994, стр. 96–98; Недок, 2009; Радивојевић, 2019, стр. 165–166; Шевцова, 2010). Поред личног ангажовања, Трубецки је потпомагао и представнике српске владе за упућивање санитетског материјала, опреме и, услед немогућности већег ангажовања руског медицинског кадра због ратних потреба, лекара добровољаца из редова заробљеника аустроугарске војске (ДАС, МИД ПО, р. 468, Ф. XXI, д. 1, 8, 11, 17–18, 27, 32, 40, 50; д. 2, 84, 96–97, 133–136об, 148; Пс, П-По, 1915, Ф. I, р. 21, 41; ГАРФ, Ф. 127, Оп. 1, ед. хр. 872, 4 и об; РГВИА, Ф. 2000, Оп. 1, д. 3020, 30; д. 3021, 156; Москва-Србија, Белград-Россија, 2012, стр. 339, 488; ПСР II, бр. 9, 48–49, 92, 185, 253; Поповић, 1977, стр. 131–132; Шевцова, 2010, стр. 49–51). У вези с тим, први секретар Посланства Русије у Нишу, Василиј Штрандман, забележио је једну врло занимљиву констатацију. Његов први претпостављени, наиме, покушавао је да искористи „широке размере помоћи“, ради „смекшавања“ става српског премијера Николе Пашића поводом уступака Бугарској у Македонији, у циљу њеног уласка у рат (Штрандман, 2014, стр. 373).

Утицај политике не мења чињеницу да су Руси показали огромну пожртвованост. Кнегиња Трубецки, која је организовала долазак Московског одреда у Ниш, радила је „дан и ноћ на организацији болнице“, у условима „прекомерног раста смртности“ и наизглед „безизлазне“ ситуације, средином фебруара 1915. године (Исто). Смештај ове мисије нађен је на „врло оригиналан начин“. Наиме, у згради Војног санитета, где до тада нису могли да одреде прикладну зграду, један официр, тек пристигао са фронта, упитао је Русе зашто не користе „баракe код железничке станице“, саграђене две године раније, у време епидемије колере. Када су дошли до објеката, не само што су добили просторије, већ су лекари нашли и „огромне сандуке са новом постељином“. То је, по Трубецком, потврђивало „пуну слику о алкавости Срба“, будући да су заборавили на баракe и складиште и то у условима оскудице свих врста медицинског материјала и непосредне близине две болнице (1994, стр. 102–103). Руски медицински одреди преузимали су од српских болница најтеже болесне и рањене, као и сложене случајеве. Баракe су „надалеко изашле на глас“ и сви пацијенти желели су да буду смештени у њима. Остало је забележено да је у њима проценат смртности био „сасвим ништаван“ (Трубецки, 1994, стр. 103; Шевцова, 2010, стр. 110–111).

Уз помоћ Комитета за помоћ, руско медицинско особље организовало је централну амбуланту за бесплатне прегледе, сиротиште, те дејчи санаторијум код манастира Свете Петке, у околини Ниша. Државне власти изашле су у сусрет доброј намери руског посланика и за отварање кухиње – „сиротинске трпезе“ и чајнице, у циљу побољшања опште хуманитарне ситуације, обезбедивши „бесплатно дрва, воду и осветлење“ (ПСР II, бр. 89; Писмо доктора Сергеја Квинтијилановича Софотерова, стр. 880; Трубецки, 1994, стр. 104–106; Шевцова, 2010, стр. 110–111). Даљим интензивирањем активности, Ниш и околина подељени су на четири сектора, под надзором засебних лекара и помоћника. Свакоме од њих прикључено је одговарајуће особље; уз амбуланту, имали су апотеку и пуномоћје за теренски рад; одвајање заражених од здравих, давање лекова, дезинфекцију жаришта, као и издавање бонова за бесплатне обеде. Све поменуте мере, иначе, спроведене су по плану начелника санитарне организације Ниша и консултанта свих руских медицинских мисија, „искусног и вештог“ хирурга Сергеја Софотерова, од 21. фебруара, одобреном од српске владе (ГАРФ, Р5942, Оп. 1, ед. хр. 1, 23; Писмо доктора Сергеја Квинтијилановича Софотерова, стр. 880–881; Трубецки, 1994, стр. 104; Николић & Недок, стр. 331–332; Шевцова, 2010, стр. 63–67).

Доцент Софотеров је записао да су, у склопу нове организационе политике, лекари обишли 125 села у радијусу од 80 километара. О њиховој делатности „рашчуло се надалеко“ и није „било потребно тражити болеснике који су се скривали, како се то догађало у суседним реонима“. Сличан метод, по принципу „земско-реонске медицинске помоћи“ преузеле су потом америчка и делимично британска мисија (Писмо доктора Сергеја Квинтијилановича Софотерова, стр. 881). О каквој се промени радило, сведочи писмо Софотерова Трубецком уочи доласка Московског одреда. До тада, месецима некупани војници, заробљеници и избеглице били су „потпуно избачени из нормалног тока људског живота“, без икакве санитарне контроле. Њима су се прикључили рањеници, измешани са болеснима, прво у претрпаним возовима, а по доласку у Ниш у обичним воловским колима. Тек се у болници приступало њиховом раздвајању, што је било касно. Но, ни ту није био крај. Приликом премештања заражених, транспорт се вршио истим таљигама и често заустављао у граду, где су се око њега „окупљали земљаци, мирно разговарали са болеснима, пушили и расправљали о свему и свачему“. Дешавало се и да су у бунилу тифусари бежали са кола, а трећепозивци – возари нису имали снаге да их ухвате. До контакта „између здравих и болесних долазило је свагда и на сваком месту“ (Трубецки, 1994, стр. 98–100).

Без препарата за дезинфекцију, наставља Софотеров, купање „над лавором“ било је „недовољно“ за број ваши и инсеката на телу и одећи заражених. Буба је било толико да су завоји „шуштали од њих“, а скинуто рубље „буквално се мицало на земљи. Болнице су представљале „праву мору“, будиле су језу. У посебно лошем стању били су заробљеници. Живећи у баракама, попут неке „аморфне масе полуголих људи“, код њих се није знало ко је жив, болестан или мртав. Тек једном недељно долазили су војници да покупе мртве. Проблем је лежао и у томе што је њима било слободно кретање, те су додатно ширили заразу (Трубецки, 1994, 100–101). При свему томе, није чудно што су званичници у Нишу и Крагујевцу, у договору са доктором и Трубецким, тражили одлагање слања козачког пука, намењеног као појачање српској војсци (ДАС, МИД ПО, р. 449, Ф. V; д. 6, 483 и об; РГВИА, Ф. 2000, Оп. 1, д. 1872, 1–4; ВА, П. 3, К. 72, Ф. IV, 14/19).

Готово истовремено са Софотеровим, октобра 1914. године, у Србију је стигао примаријус Николај Сичев, на челу болнице Словенског добротворног друштва у Ваљево. Радило се о „одличном хирургу, енергичном и пожртвованом“, који се за све време боравка у Србији „са нескривеном љубављу и преданости према послу радио у корист братског народа“ (ГАРФ, Р5942, Оп. 1, ед. хр. 1, 19). Трубец-

ки га је средином децембра срео у Зајечару, на путу ка Нишу, где је у међувремену премештен. Сичев је, претходно прележавши тифус, без помоћника „радио без предах“, и у својој, и у суседној српској болници. Доспео „у стање готово праве душевне поремећености“ борио се са тешком материјалном ситуацијом, недостатком људства – чак половина милосрдних сестара је напустила одред, недисциплином потчињених итд. Захваљујући помоћи руског посланика, проблеми су почели да се решавају. У фебруару 1915. године, одред је премештен у Крагујевац, почела је попуна људством и материјалним средствима (Трубецки, 1994, стр. 95; Писарев, 1968, стр. 128–129; Шевцова, 2010, стр. 89–93, 95–99). Током посете болници, крајем марта, у пратњи пуковника Артамонова, регент Александар био је врло задовољан њеним стањем. „Поредак, чистоћа, успешност операција, брз опоравак рањеника“, „организованост операционог и рентгенског кабинета“, били су само неки од бројних комплимената. Краљевић је наставио да посећује примаријуса и показује према њему „дирљиву пажњу“, између осталог наградио га је орденом, поклонио му табакеру и својеручно потписану фотографију (РГВИА, Ф. 16351, Оп. 1, д. 1, 15; Шевцова, стр. 93–94).

Сичев је, такође, оставио успомене на те дане, у књижици о учешћу српске војске у Првом светком рату. Као основног узрочника заразе означио је аустроугарске заробљенике. „Епидемија је носила свакодневно на хиљаде људи.“ „Као што се радило после крупних бојева“, умрли су се сахрањивали у масама, „у братске гробнице“. Поред велике смртности, Сичев је указао и на бројне компликације, које су се јављале код опорављених. Најтежа је била у виду гангрене, што је повећало и „без тога огроман број инвалида“. Ипак, „Срби су се борили свим снагама“ против заразе, „не плашећи се ни одлучних мера“. Доктору је у сећању остало затварање театара и биоскопа, забрана коришћења железнице, дозвола боравка у кафанама само за време obroka, масовно коришћење апарата за дезинфекцију и туша. „Епидемија је беснела целу зиму“, „почела да слаби“ у априлу, а „нестала“ крајем маја (Сичев, 1928, стр. 11–12).

Пуковник Артамонов такође је средином априла приметио да се стање „значајно побољшава“ (РГВИА, Ф. 2000, Оп. 1, д. 3179, 51). „Почетком пролећа епидемија је почела да јењава“, наводи Трубецки. „Благодарећи топлом јужњачком сунцу и претходној организацији“ у Нишу се „број болесних смањио“ (Трубецки, 1994, стр. 106). Епидемија је нестала, али су остале успомене. Хуманитарна помоћ Србији за руског посланика, и после пар деценија, била је „посебно обележена најтоплијим осећањима“. Носила је лични печат – он и његова

жена у „посао“ су уложили „целе“ себе. Додатно задовољство Трубецком причинило је то што је у питању био „заједнички рад са Србима, који су знали да поштују Русе“ и сматрали њихово ангажовање „својим добром“ (Исти, стр. 107). Што је, наравно, то заиста и било.

* * *

Посматрачи из Русије оставили су занимљива непосредна и накнадна сведочанства о збивањима. Она обилују детаљима о току епидемије тифуса и дају неулепшану, реалну слику догађаја. Иако каткад преоштра, њихова запажања и извештаје одликовала је благонаклоност и жеља да се грешке домаћина исправе, а Србији пружи помоћ. У таквим намерама, Руси су показали висок степен личног ангажовања и завидну пожртвованост. Почев од Трубецког, који је са женом организовао долазак медицинских мисија и координисао расподелу помоћи, преко одличног организаторског посла Софотерова и несебичног залагања доктора Сичева, свако од њих уградио је део себе у заустављању заразе, али и хуманим делима оставио леп траг у историји.

Списак извора и литературе

Необјављени извори

Државни архив Србије (ДАС)

Министарство иностраних дела (МИД), Политичко одељење (ПО)

Посланство Петроград (Пс, П), Политичко одељење (По)

Војни архив (ВА)

Пописник бр. 3 – Ратна архива Врховне команде српске војске и свих њених одељења од 1914. до 1920. године

Государственный архив Российской Федерации (ГАРФ)

Ф. 127 (Жандармское полицейское управление Северо-западных железных дорог. Петроград)

Р5942 (Отдел делегации, ведающий интересами русской эмиграции в Югославии, Белград)

Российский государственный военно-исторический архив (РГВИА)

Ф. 400 (Главный штаб)

Ф. 2000 (Главное управление Генерального штаба)

Ф. 16351 (Управление русского военного агента в Сербии)

Објављени извори

- Писмо доктора Сергеја Квинтијилановича Софотерова. У: Станојевић, В. (1992). *Историја српској војној санијетети. Наше рајно санијететско искуство*. Приредили М. Јовановић & М. Перишић. Војноиздавачки и новински центар, 874–882.
- Международные отношения в эпоху империализма* (МОЭИ). *Документы из архивов царской и временной правительств 1878–1917. Серия III, Том VI-2*. (1935). Государственное социально-экономическое издательство. Москва–Сербия, Белград–Россия: сборник документов и материалов. Том 3: *Общественно-политические и культурные связи 1878–1917. II./ Москва–Србија, Београд–Русија: документи и материјали. Том 3: Друштвено-политичке и културне везе 1878–1917*. (2012). Авторы-составители/приређивачи; А. Л. Шемякин, Е. В. Иванова, М. Перишић, А. Тимофејев & Г. Милорадовић. Главное архивное управление города Москвы & Архив Србије.
- Први светски рат у документима Архива Србије* (ПСР). Том II. (2016). Приредили Љ. Шкодрић & А. Марковић. Архив Србије.
- Сычевъ, Н. (1928). *Сербская армия въ европейской войнѣ*. Издательство и книжная торговля С. А. Кашкина.
- Трубецки, Г. Н. (1994). *Рат на Балкану 1914–1917. и руска дипломатија*. Прo-света.
- Штрандтман, В. (2014). *Балканские воспоминания*. Подготовка текста и вступительная статья А. Л. Шемякин. Книжница

Литература

- Антић, В., Вуковић, Ж., Недок А. С., Поповић Б. (2010). Стране војне и добротворне медицинске мисије у Србији 1914–1915. године. У: А. С. Недок & Б. Поповић, *Српски војни санијетет 1914–1915. године*. Министарство одбране Републике Србије, Управа за војно здравство & Академија медицинских наука Српског лекарског друштва, 265–306.
- Вељковић, С. (2017). Како је дијагностикован, лечен и искорењен пегавац у Србији 1915. У: З. Ваџић, *800 година српске медицине*. Српско лекарско друштво, 295–326.
- Видић, В. (2017). *Сјрадање и хуманизам: Ваљевска болница 1914–1915*. Архив Србије & Међуопштински историјски архив Ваљево.
- Игњатовић, М. (2017). Српски тифус 1915. У: З. Ваџић, *800 година српске медицине*, 281–294.
- Микић Д., Недок А. С., & Поповић Б. (2010). Заразне болести у српској војсци и народу 1914. и 1915. године. У: А. С. Недок & Б. Поповић, *Српски војни санијетет 1914–1915. године*, 183–204.
- Микић Д., Недок А. С., Поповић Б., Тодоровић В., & Којић М. (2014). Епидемије заразних болести и рад српског војног санитета на њиховој

- превенцији и лечењу у Првом светском рату. У: А. С. Недок, Б. Поповић & В. Тодоровић, *Српски војни саниџиџи у Првом светском рату*. Министарство одбране, Управа за војно здравство.
- Митровић, А. (2004). *Србија у Првом светском рату*. Стубови културе.
- Недок, А. С. (2017). *Ваљево. Српски рајини хируршки центар и траг-болница у епидемији велике епидемије 1914–1915*. Народни музеј Ваљево.
- Исти. (2010). Војни санитет непосредно после Колубарске битке. У: А. С. Недок & Б. Поповић, *Српски војни саниџиџи 1914–1915. године*, 151–179.
- Николић, Л. & Недок, А. С. (2014). Стране санитетске мисије у српској војсци у Првом светском рату. У: А. С. Недок, Б. Поповић & В. Тодоровић, *Српски војни саниџиџи у Првом светском рату*, 323–359.
- Писарев, Ю. А. (1968). *Сербия и Черногория в Первой мировой войне*. Издательство «Наука».
- Поповић, Н. (1977). *Односи Србије и Русије у Првом светском рату*. Институт за савремену историју & Народна књига.
- Радивојевић, М. (2019). *Србија и Русија 1913–1918. Доктoрска дисертација*. Филозофски факултет.
- Станојевић, В. (1924). *Истoрија рајиних зараза: од Најoлеона до европског раја завршно: популарно изложена искуства и поуке*. Б. и.
- Исти (1992). *Истoрија српског војног саниџиџи*.
- Чеканац, Р., Младеновић, Ј., Микић, Д., Недок, А. С., & Поповић Б. (2010), *Истoријски осврт на епидемију тифуса 1914–1915. године у Србији*. У: А. С. Недок & Б. Поповић, *Српски војни саниџиџи 1914–1915. године*, 205–250.
- Чукић, Г. (2018). *Српска превенција тифуса 1915. године*. Истoријски архив „Тимочка крајина“.
- Шевцова Г. И. (2010). *Из истoрије русско-српских одношeних у године Првог светског рата (психолошки аспект)*. Б. и.

Miroslav Radivojević*

RUSSIAN TESTIMONIES ON THE TYPHUS EPIDEMIC IN SERBIA 1914/1915.

Abstract: The typhus epidemic in Serbia, during the First World War, lasted from December 1914 to May 1915, with the peak of the contagious wave in February and March. Russian aid in personnel, materials and money played an important role in overcoming the critical health situation. As participants, witnesses from Russia left interesting immediate and subsequent testimonies about the events.

* Miroslav Radivojević, PhD, Research Associate, Faculty of Philosophy, University of Belgrade, email: miroslav.radivojevic@f.bg.ac.rs, mirrad88@gmail.com

In the first place, these are official reports and memories of the events of the Russian Minister in Nish, Grigoriy Trubetskoy and the military envoy, Colonel Viktor Artamonov. Their criticism points to the negligence of Serbs, but they also testify to the huge shortage of food, medical and medical supplies. Doctors Sergey Sofoterov and Nikolay Sichev also described difficult moments and tragic events during the epidemic. All of them, however, did not remain silent observers of the event. The Minister, together with his wife, organised the arrival of medical missions and the distribution of humanitarian aid; Sofoterov, along with his surgical work, developed a successful plan for the recovery of the city of Nish, and Dr. Sichev showed heartfelt dedication for each patient.

Keywords: World War 1, Serbia, Russia, typhus, epidemic